

Universitat de Girona

Institut del Patrimoni Cultural

JACIMENT: **PLAÇA DELS JUEUS DE BESALÚ (La Garrotxa).**

MUNICIPI: **Besalú.**

COMARCA: **La Garrotxa.**

TIPUS DE JACIMENT: **Medieval i modern.**

CAMPANYA: **17 de Febrer al 8 de març de 2005.**

DIRECCIÓ: **Maria José Lloveras Chavero. (IPAC)**

COORDINACIÓ

PLANIMETRIA : **Jordi Sagrera Aradilla. (IPAC)**

MEMÒRIA D'EXCAVACIONS A LA PLAÇA DELS JUEUS DE BESALÚ.

(LA GARROTXA)

ÍNDIX

1.- Fitxa tècnica del jaciment.....	3
2.- Situació geogràfica.....	4
3.- Motivacions i objectius de la intervenció arqueològica..	5
4.- Context històric. Trama urbana.....	7
5.- Metodologia.....	11
6.- Relació del llista de les unitats estratigràfiques.....	13
7.- Descripció de les unitats estratigràfiques.....	16
8.- Conclusions.....	22
9.- Bibliografia.....	33
10.- Inventari de materials.....	37
11.- Làmines de selecció de materials.....	40
12.- Planimetria (	44
	51

1.- FITXA TÈCNICA DEL JACIMENT.

Municipi:	Besalú
Comarca:	La Garrotxa.
Latitud Nord	42°13'15''
Latitud Est	2°38'04''
Altitud:	142,21m (ssmm).
Tipus de jaciment	Medieval i modern
Cronologia	XIII- XX

Bibliografia :

Alanyà i Roig, Josep. *Besalú, vida i organització d'una juderia*, Ajuntament de Besalú i Diputació de Girona, Besalú, 1996.

Freixes, Pere i Soler, Narcís. Descobriment de probables restes arqueològiques de la Sinagoga de Besalú, *Revista de Girona*, núm. 82, Girona, 1978, 55-61.

Grau i Montserrat, Manuel. La Sinagoga de Besalú: Noticias sobre la Sinagoga de Besalú, *Revista de Girona* núm. 82, Girona, 1978, 49-54.

Lloveras i Chavero ; Mª J. Excavacions realitzades a la Plaça dels jueus de Besalú. *Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines*. La Bisbal d'Empordà. 4 i 5 de juny del 2004.

Lloveras ; M^a J i Sagrera, J. La sinagoga de Besalú: Les evidències físiques i documentals. *Actes del curs "Turisme Cultural i Patrimoni Jueu: Passat, present i futur"*, Girona 27 i 28 de febrer del 2003.

Oliva i Prat, Miquel, Importante descubrimiento Arqueológico en Besalú, *Revista de Gerona* núm. 29, Girona. 1964.

2.-SITUACIÓ GEOGRÀFICA.

La Comtal Vila de Besalú, municipi de la Garrotxa s'emplaça a la conca mitjana del riu Fluvià, assentada sobre una plana al·luvial quaternària entre les muntanyes garrotxines i la plana de l'Empordà. Situada sobre un turó a 150 m sobre el nivell del mar envoltat pel riu Fluvià i els seus tres afluents (la riera de Capellades, el torrent del Ganganell, i el torrent del Junyell) els cursos dels quals transcorren per sota els carrers de la localitat.

La vila es situa en un punt estratègic des de l'antiguitat, en una cruïlla de camins, on conflueixen les vies de comunicació que connecten les terres interiors d'Osona, la Cerdanya i el Vallespí, amb la plana de l'Empordà i Girona.

Aquest control sobre les comunicacions facilità que ja des de la Alta Edat Mitjana iniciés un important creixement tant demogràfic, com territorial formant un gran Comtat que en el moment de màxim esplendor agrupava les actuals comarques de la Garrotxa, part del Ripollès , de l'Alt Empordà , el Pla de l'Estany y el Vallespir.

A la part més alta del puig, es situa el nucli més antic de població, dins el recinte murallat, al costat de l'església de Santa Maria i del castell comtal. Des d'aquest punt es consolida la població en un seguit de carrerons que envolten el turó pels costats de llevant i de ponent i desemboquen a la Plaça Major.

3.- MOTIVACIONS I OBJECTIUS DE LA INTERVENCIÓ.

La Plaça dels jueus de Besalú, es troba situada a la banda de llevant de la població, entre el carrer del Pont i la riba del riu Fluvià. El topònim de la plaça fa referència a l'Edat Mitjana on en aquest espai, s'ubicava el lloc de reunió on es concentrava la comunitat jueva davant de la Sinagoga.

Antecedents.

L'existència de les restes de la sinagoga ubicada a la Plaça dels Jueus de Besalú, no ens era desconeguda. La primera notícia arqueològica va ser facilitada pel Doctor Miquel Oliva i Prat quan a l'any 1965 va ser el primer a identificar un volta al subsòl de la plaça. En realitat el que va trobar va ser una habitació amb una piscina al mig amb un sostre de volta i unes escales. La construcció corresponia a un micvé (espai on es realitza el bany de purificació per a la comunitat jueva) que de forma accidental havia aparegut en el moment de realitzar les obres de la fàbrica de tints que ocupava l'espai de l'actual Plaça.¹

Una segona intervenció d'urgència va ser realitzada l'any 1974 pels Doctors Pere Freixes i Narcís Soler, on es posaren al descobert les restes d'un mur situat sobre la volta del micvé, en el transcurs de les obres d'acondicionament de l'actual plaça com a mirador.²

Durant la primera intervenció arqueològica realitzada per l'Institut de Patrimoni de la Universitat de Girona entre el desembre del 2002 i el gener del 2003, es van poder confirmar l'existència de les restes de l'edifici de la sinagoga, la seva complexa estructura, es determinaren les dimensions i es definiren alguns espais com ara la sala d'oració o el pati.³

---

¹ Oliva i Prat (1964).

² Freixes & Soler (1978).

³ Lloveras & Sagrera (2003).

A la segona campanya d'excavacions realitzada a la Plaça dels Jueus, entre el 17 de febrer i el 8 de març del 2005, a càrrec de l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona, era necessari comprovar quin era l'estat de conservació de les restes de la sinagoga que havien estat detectades, però no excavades a la primera intervenció i a la exhumació de les estructures que conformaven l'edifici de la sinagoga. El profund anàlisi de les estructures ens ajudarien a entendre millor els espais definits i el seu ús.

Gràcies a un conveni de col·laboració entre l'Ajuntament de la Comtal Vila de Besalú i l'Institut del Patrimoni Cultural (IPAC) de la Universitat de Girona durant el mes de febrer del 2005 s'han pogut realitzar els treballs arqueològics.

Les excavacions han estat encarregades a l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona (IPAC) i dirigides per l'arqueòloga Mª José Lloveras Chavero.

4.- CONTEXTE HISTÒRIC. TRAMA URBANA.

De la presència urbana ha Besalú es té constància arqueològica des d'època romana. A la zona de la Devesa, prop del nucli originari de la població es conserven *in situ*, les restes de habitatges romans.

Des de l'Alta Edat Mitjana, a la part alta de turó, al costat de l'església de Santa Maria i del castell comtal, que ja apareix esmentat als documents a partir del 877 , es consolida la població dins el recinte murallat. Al seu voltant trobem els carrerons que envolten el turó pels seus costats de llevant i de ponent i desemboquen a la plaça Major.

Durant els segles següents, condicionat per l'augment de població s'obliga a una reestructuració urbanística i una ampliació ocupant les zones més baixes.

A partir del 894 Besalú es converteix en comtat amb dinastia pròpia. El primer del comtes fou Radulf (894-913) germà de Guifré el Pelós. El seguiren Miró (913-927), Ava, regent (927-941), Guifré (941-957) , Sunifred (957-967), Miró Bofill, bisbe de Girona (967-984), Oliba Cabreta (984-990), Bernat Tallaferro (990-1020), Guillem el Gras (1020-1052), Guillem II i Bernat I (1052-1066), Bernat II (1066-1085), Bernat II i Bernat III, el seu nebot, (1085-1097), Bernat III (1097-1111).

En morir Bernat III sense descendència, el Comtat de Besalú passa a mans dels comtes de Barcelona.

El rei Joan I creà la vegueria de Besalú el 1226 i foren els veguers, i no els vescomtes, els qui realment actuaren en el territori, com a lloctinents reials.

La vila de Besalú tingué una nombrosa comunitat jueva, la segona més important de les comarques gironines⁴, la presència de les restes de la qual han perdurat fins als nostre dies, disperses pels carrers de la localitat.

El fogatge de 1553 enumera 180 focs, equivalents a uns 900 habitants. Les turbulències del segle XVII provocaren una forta davallada que es reflecteix en

---

⁴ Alanyà i Roig (1996).

el cens de 1718, en què Besalú compta 785 habitants; a partir d'aquesta data, el progrés és ràpid puix que l'any 1787 ha doblat el cens precedent arribant a comptar els 1451 habitants.

A partir d'aquesta data l'antiga hegemonia política, social i religiosa del comtat anà en declivi coincidint amb el desenvolupament industrial d'Olot que aviat es convertí en la capital de la comarca de la Garrotxa.

- Ubicació de la sinagoga dins la trama urbana.⁵

Entre el carrer de Tallafero i el riu hi ha tot un laberint de petits carrerons i placetes, el principal dels qual és el carrer del Pont, en conduïa fins a l'antic barri jueu

El Call jueu de Besalú ocupa la zona baixa de la població entre el castell i la muralla construïda pel rei Pere III, en el recorregut de l'actual del carrer del Pont paral·lel d'una banda al carrer de Bernat de Tallaferro i de l'altre al curs del Fluvià.

Habitualment la comunitat jueva intentava viure a prop dels seus centres comunitaris, que eren els seus llocs de reunió com era el cas de la sinagoga, els banys, la carnisseria o la peixateria. A Besalú ens trobem que la comunitat jueva estava dispersa per tot el casc urbà barrejant-se amb la comunitat cristiana. Així trobem presència de la comunitat jueva entre els carrers de la població a través de l'existència de les ranures de les mezuzà al carrer de la Cúria, o a l'interior de cases de l'actual carrer de Tallaferro (en concret al numero 14).

La Sinagoga es situa en el sector sud-est de la població. A prop del riu Fluvià i de la porta d'accés a la població pel Pont Vell.

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó es conserva l'autorització amb data de 4 d'octubre de 1264, per part del rei Jaume I als jueus de Besalú per a la construcció de la Sinagoga.⁶

---

⁵ Veure mapa situació vila de Besalú.

⁶ Regné document 293, ACA, 13 f. 231. Grau i Monserrat, 1997, p. 28

No podem oblidar que els jueus són propietat directa dels monarques⁷. Eren molt importants per la corona en tant que la vitalitat dels seus membres era crucial per al funcionament de la economia reial.

Al 1342 la comunitat jueva de Besalú va aconseguir de Pere IV la independència de l'Aljama de Girona i per tant la creació de la seva pròpia Aljama, amb tot el que comporta a nivell d'organització social, econòmic, administratiu i moral de la comunitat. L'Aljama era una mena de consell rector de savis que organitzen internament el funcionament de la comunitat. S'obre així un període brillant de mig segle per la col·lecta de Besalú. És un període de gran activitat econòmica, reactivació d'oficis diversos: teixidors, metges, argenters, firaires, mestres d'escola o prestamistes.

Les famílies jueves de Besalú, més conegudes destaquen els Des Catllar, els Carcasona, o els Caravita.

Amb els esclats virulents del 1391 a diverses ciutats de la Península (Barcelona, Girona) s'estronda la benaurança de la vida econòmica i tot i que les persecucions a Besalú sembla que no van ser importants, les estretes relacions amb les comunitats jueves de Girona i Barcelona transmeten les pors a les possibles accions contra la seva comunitat iniciant-se el progressiu descens de població que lentament es van veure obligat a emigrar⁸.

La butlla papal de Benet XIII, del 8 d'octubre de 1415, obliga als jueus a cohabitar dins un recinte tancat: el call. La imposició pràctica d'aquesta butlla a Besalú, es troba recollida en un document on es fa una descripció dels límits a què es redueix el territori on poder habitar la comunitat jueva.⁹ El call pròpiament dit queda reclòs a un carrer, el del Pont i la actual Plaça dels Jueus on es trobava la Sinagoga, amb un sortida a la banda de llevant realitzada a la

---

⁷ Sánchez Martínez (1985).

⁸ Grau i Monserrat (1988)

⁹ Arxiu Notarial d'Olot, Besalú, 1414-1415, vol 344. Grau i Monserrat (1997)

muralla¹⁰. L'espai resultant és molt reduït, fet que demostra la migradesa de la població jueva a la vila. Els altres accessos a aquests carrers es tanquen amb murs de pedra i morter. Els vilatans presents en el moment de clausurar el call són: Arnau Radii, rector de sant Martí de Capellada, Jaacel des Catllar, metge, Isaac Maymó, Belshom Caravita, Caravita Belshom, Bonastruc de Piera, Vital Caravia, Maymó Vital, Bonjuha de Carcassona, Salomó de Carcassona.¹¹ El cost d'aquestes reformes seran pagades per la comunitat jueva. La disminució de la població jueva provoca un descens en la recaptació dels impostos que condiciona que la pobresa en què es troba la comunitat quedi reflectida en el document, on s'especifica que es veuen obligats a vendre la corona de la Torah, als jueus de la comunitat de Besalú, Salomó Bonjuha de Piera i a Caravita Belshom, pel preu de 16 lliure i 10 sous, per poder pagar el cost de les obres.¹²

Amb el decret d'expulsió dels Reis Catòlics del 1492 a Besalú, es dona per tancada la presència dels jueus a la vila. Cal recordar^{que} per no es pot començar la pregària pública jueva sense la presència de deu homes majors d'edat.¹³ En aquest moment la seva comunitat ja ha estat dissolta per conversió al cristianisme d'alguns membres i altres forçat a emigrar i els seus béns des de 1434 ja es troben a mans de cristians.¹⁴

¹⁰ Veure mapa 2 del tancament del call.

¹¹ Alanyà i Roig (1996).

¹² Grau i Monserrat (1997).

¹³ Riera i Sans (1985).

¹⁴ Grau i Monserrat (1988).

5 .-METODOLOGIA.

La intervenció realitzada al febrer del 2005 va ser fruit de la necessitat de determinar l'estat de conservació del fragment de plaça que va quedar per excavar a la primera campanya de l'any 2003.

D'una banda es volia donar una prova fefaent de la complexitat arquitectònica de l'edifici de la sinagoga de Besalú, i entendre millor les dimensions dels espais determinats a la primera campanya.

Calia establir quines podien ser les dimensions aproximades de l'immoble que suposadament ocupava aquest sector de la plaça.

El coneixement d'aquest espai ajuda a definir la complexitat urbanística de la plaça en època medieval i per tant dóna unes claus essencials per entendre la trama urbana de gran part d'aquest sector de llevant de la població.

El primer que es va realitzar fou una relectura dels documents antics que fan referència a aquest sector de llevant de la Comtal Vila de Besalú i concretament de la plaça dels jueus i de la sinagoga. A través dels documents de venda i de lloguer tenim un ric fons documental de les afrontacions i per tant la delimitació de la sinagoga. Les consultes tant de les afrontacions com les semblances amb altres sinagogues, ens han ajudat reforçar un seguit d'hipòtesis de treball que han anat agafant consistència en aquesta darrera campanya.

Per a la realització de la investigació arqueològica s'ha seguit el sistema d'excavació estratigràfica dels diversos nivells i estructures que sorgiren a mesura que es va realitzar el procés d'excavació i el consegüent rebaix del nivell del sector nord est de la plaça.

Les estructures aparegudes han estat documentades tant a nivell fotogràfic com planimètric.

Per a la documentació dels nivells estratigràfics s'ha emprat un model de fitxa Harris desenvolupat pel Laboratori d'Arqueologia de la Universitat de Girona.

El material arqueològic recuperat s'ha rentat, siglat, inventariat i registrat convenientment.

6.- RELACIÓ DE U.E. EXCAVACIONS A LA PLAÇA DELS JUEUS DE BESALÚ (S. 05). Febrer del 2005.

Numero	Descripció
2001	Nivell superficial compost de runes
2002	Farcit de la rasa realitzada per a la construcció del mur UE. 2003
2003	Mur a l'angle nord-oest del tancament del pati sobre el riu.
2004	Nivell de color marró amb molta presència de restes de teules i rajoles, nivell reompliment del pati sota U.E. 2011 i 2010.
2005	Refracció amb pedres de la volta de rajoles del mur de tancament de la plaça (zona muralla).
2006	Muret de pedres molt malmès sota 2001 a la banda de la plaça.
2007	Mur de pedres lligades amb morter de calç a 4 metres de profunditat
2008	Nivell de terra situada la banda est del pati sobre el nivell de terra que cobreix el mur de façana de la sinagoga.
2009	Nivell de terra marró de textura argilosa i compacta situada

	sota l' enrajolat U.E. 1089
2010	Nivell de runa composta per molta presència de guix sota U.E. 2009.
2011	Possible nivell de circulació . Paviment de morter gris sembla retallat a la banda est.
2012	Pilastra situada dins el mur de façana U.E. 1073 a la banda de nord.
2013	Pilastra dins el mur de façana U.E. 1073 a la banda sud
2014	Retall circular realitzat al paviment de morter U.E. 1074
2015	Farcit del forat U.E. 2014
2016	Retall circular realitzat al paviment U.E.1074
2017	Retall del paviment U.E. 1074
2018	Nivell de morter sota U.E. 1074
2019	Nivell de morter sota U.E. 2018
2020	Paviment de calç situat a sota U.E. 2019, al sud-est del pati de la sinagoga.
2021	Mur semicircular que recolza en el mur U.E. 2027 i U.E. 2028
2022	Farcit del mur U.E. 2021.
2023	Mur de ciment modern que separa la part superior de la volta

	del micvé amb la plaça.
2024	Retall realitzat per la màquina excavadora situat a l'est de l'excavació
2025	Nivell de terra fangosa i de color ocre, situat al damunt del nivell de calç U.E. 2020 sota U.E. 2019.
2026	Nivell de terra marró, sorrenca amb molts carbons sota U.E. 2019 i sobre 2020.
2027	Mur situat a l'est del jaciment i que se li recolza el mur semicircular U.E. 2021 i cobert per U.E. 2023.
2028	Mur de pedres situat per sota del mur semicircular U.E. 2021 i de 2027 i cobert per U.E. 2002 .
2029	Nivell de llims sota U.E. 2020 (paviment)

7.- DESCRIPCIÓ DE U.E. EXCAVACIONS A LA PLAÇA DELS JUEUS DE BESALÚ (S. 05).

U.E. 1070.

Mur semblat a un banc corregut adossat al mur de façana U.E. 1073. Format per una filada de carreus de travertí de 9 metres de llargada.

Recolza en U.E. 1073, se li recolza U.E. 1074 , és cobert per U.E. 1090 i se li entrega U.E. 1074.

U.E. 1073.

Mur de façana continuació de U.E. 1023 al sector sud de la plaça. Format per pedres de diverses mides. A la zona nord presenta inserides dues pilastres que tenen una correspondència directa amb el muret situat a la banda nord trobat a l'excavació del 1977.

Se li recolza U.E. 1070 i és cobert per U.E.1090.

U.E. 1074.

Paviment fet amb còdols petits barrejats amb cal. Es tracta del nivell de circulació del pati aparegut en una petita part a la intervenció realitzada l'any 2003. La part en millor estat de conservació, la trobem a prop del banc corregut de la façana U.E.1070. A la seva banda nord està totalment destruït per les reformes posteriors i les obres de adequació de la plaça.

Presenta tres retalls circulars, sense que podem determinar la seva utilitat.

El paviment de còdolets en alguns racons conserva el recobriment format per un sòl impermeable de color rosat.

Recolza en U.E. 1070, cobreix a U.E. 2018, se li recolza U.E. 1071 , és cobert per U.E.1069 i U.E. 2014 i U.E. 2002.

U.E. 1089.

Enrajolat de toves a la banda sud de U.E. 1012. És de les mateixes característiques de U.E. 1017. Cobreix a U.E. 1090.

No es conserva en tota la seva màxima extensió ja que les diverses obres realitzades per a la construcció del mur que separa la part alta de la plaça del mirador de sobre del micvé afectaren considerablement l'espai eliminant les rajoles que formaven el terra de la fàbrica de tints i els estrats inferiors.

Cobreix a U.E. 1090, cobert per U.E. 1001.

U.E. 2001.

Nivell superficial utilitzat per aplanar l'espai de la plaça, utilitzada per reomplir el buit comprès entre el nivell de rajoles U.E. 1089 i el nivell actual de circulació de la plaça.

Cobreix a U.E. 1089, U.E. 2002, U.E. 2003, U.E. 2004

U.E. 2002.

Farcit de la rasa feta per a construir el mur de separació de la plaça amb el mirador.

Talla a U.E. 1074. Cobert per U.E. 2001.

U.E. 2003.

Restes d'un enderroc situat a l'angle nord est de la plaça a toca del mur de separació del mirador de la plaça.

Cobert per U.E. 2001.

U.E. 2004.

Nivell de terra color marró clar amb molta presència de restes de teules, guix i pedretes. Es tracta d'un nivell de reompliment.

Cobert per U.E. 2010 i U.E. 2011.

U.E. 2009.

Nivell sota enrajolat U.E. 1089

Cobreix a U.E. 1070, U.E. 1071 , U.E. 1073, U.E. 2010 i U.E. 2011, és cobert per U.E. 1089.

U.E. 2010.

Nivell de runa amb molta presència de restes de guix.

Cobert per U.E. 2009.

U.E. 2011.

Nivell de morter de color gris

Cobert per U.E. 2009.

U.E. 2012.

Pilastra situada a la banda sud, dins el mur de façana U.E. 1073.

Cobert per U.E. 2009

U.E. 2013.

Pilastra situada a la banda nord, dins el mur de façana U.E. 1073.

Cobert per U.E. 2009

U.E. 2014.

Retall realitzar al paviment U.E. 1074, en la seva banda oest a tocar del mur o banc corregut U.E. 1070.

Talla a U.E. 1074.,farcit per U.E. 2015.

U.E. 2015.

Farcit del forat U.E. 2014.

Farceix a U.E. 2014 i és cobert per U.E. 2004.

U.E. 2016.

Retall circular realitzat al paviment U.E. 1074, situat a l'oest del forat U.E. 2014.

Talla a U.E. 1074, és cobert per U.E. 2004.

U.E. 2017.

Retall del paviment U.E. 1014 situat al oest del retall U.E. 2016.

Talla a U.E. 1074. Cobert per UE. 2004.

U.E. 2018.

Nivell de morter que es troba sota U.E. 1074. Morter compacte de color gris, semblant a un nivell de preparació per a un altre paviment superior.

S'entrega a U.E 1077 i és cobert per U.E. 1074.

U.E. 2019.

Nivell de terra de textura fangosa de color marró fosc sot U.E. 2018.

Cobert per U.E. 2018, cobreix a U.E. 2020.

U.E. 2020.

Paviment de calç, situat per sota de U.E. 2019, al sud-est del pati de la Sinagoga.

Cobert per U.E. 2019, és tallat per U.E. 2002.

U.E. 2021.

Mur semicircular situat per sota de U.E. 2002 i queda adossat al mur U.E. 2027. El seu parament està format per pedres de mida mitjana, lligada amb morter. Pot tractar-se d'una mena de recollidor de l'aigua de pluja per a conduir-la a la piscina del micvé.

Cobert per U.E. 2002, És tallat per U.E. 2023 i Farcit per U.E. 2022.

U.E. 2022.

Farcit del mur U.E. 2021 , tallat per U.E. 2023, de terra de color marró clar.

Farceix a U.E. 2021, cobert per U.E. 2002 i és tallat per U.E. 2023.

U.E. 2023.

Mur de ciment que separa la zona excavada a la campanya d'enguany de la part que es troba acondicionada com a mirador a la part superior del micvé.

Talla U.E. 2020 i U.E. 2022.

U.E. 2024.

Retall realitzat per la màquina excavadora al nord-est del jaciment.

Talla a U.E. 1074, U.E. 2018, U.E. 2019 i U.E. 2020.

U.E. 2025.

Nivell de terra fangosa de color ocre situada sota de U.E. 2019. Cobreix la part est del nivell de calç de U.E. 2020, amb abundant presència de restes de carbonets.

Cobreix part de U.E. 2020, cobert per U.E. 2019 i és tallat per U.E. 2002.

U.E. 2026.

Nivell de terra sorrenca de color marró clar amb carbons. Situat sota U.E. 2019 i sobre U.E. 2020 i al costat de U.E. 2025.

Cobreix a U.E. 2020 i és cobert per UE. 2019.

U.E. 2027.

Mur situat a l'est del jaciment format per pedres cobertes per morter. Se li adossa el mur semicircular U.E. 2021 i cobert pel mur U.E. 2023.

Cobert per U.E. 2023 i se li entrega UE. 2021.

U.E. 2028.

Mur de pedra situat a l'est del jaciment sota U.E. 2023 i U.E. 2027 i cobert per U.E. 2002.

Cobert per U.E. 2002.

8.- CONCLUSIONS.

L' objectiu principal en iniciar una segona fase en les campanyes de les excavacions a la Plaça del Jueus de Besalú (La Garrotxa) era poder determinar si sobre els banys de purificació localitzats accidentalment l'any 1964 quedava alguna resta de la sinagoga.

Abans de la nostra intervenció, de durada entre el 17 de febrer i el 8 de març de 2005, s'havien realitzat dues accions a la zona. De les dues havien obtingut resultat considerables però desconeixíem com les diverses excavacions i les reformes realitzades a la plaça havien afectat a les possibles estructures.

La documentació antiga ubicava en aquest sector l'edifici de la sinagoga i les excavacions realitzades als anys 1964, 1965 i 1977 havien posat al descobert el micvé i un mur situat al nord est de la plaça.

- Les primeres intervencions arqueològiques.

Les primeres notícies que es tenen de intervencions arqueològiques realitzades a la Plaça dels Jueus de la Comtal Vila de Besalú es daten del desembre de l'any 1964. La troballa es produir de forma accidental. Els Senyors Marià i Esteve Arboix, propietaris de la fàbrica de tints que ocupava tota la plaça, tenien intenció de col·locar un aparell per a bombar l'aigua del riu i aprofitar-la en la seva indústria. En realitzat un forat en el sol de la seva fàbrica es trobaren amb la volta d'una habitació situada al subsòl de l'edifici a mode de soterrani. Després de la sorpresa inicial es posaren en contacte amb la Diputació de Girona, que de mans del Doctor Miquel Oliva i Prat, s'iniciaren els treballs d'excavació per determinar de quin tipus de construcció es tractava.

Les excavacions consistiren en el buidatge de la volta i de les escales d'accés al bany. El tram d'escala es va excavar des de la part inferior fins a la part superior, que es trobava en la seva totalitat coberta de tot tipus de runa.

La recuperació, neteja i restauració es realitzà l'any 1964 per part de la Diputació.

Després de la inspecció i excavació del Dr. Oliva , i de la consulta amb el rabins de Perpinyà, es va determinar que es tractava d'uns banys de purificació, conegut com micvé, utilitzada per la comunitat jueva medieval.

Després de l'estudi acurat de les estructures es va determinar que la cronologia del recinte corresponia a la segona meitat del segle XII o la primera del XIII, basant-se en la talla dels carreus de traverti i pedra calcària. La construcció segueix un mòdul romànic i es trobava cobert amb una volta de canó. Es tracta d'una dependència de 5'5 per 4'5 metres. A la banda nord es troba una finestra de doble esqueixada.

Dins el recinte es troba una piscina de forma rectangular, a la qual s'hi accedeix a través d'uns esglaons. Encara es conserva en un d'aquests esglaons, el forat d'on sorgia l'aigua per emplenar la piscina, procedent possiblement d'una déu.

Fins al moment desconeixen de quina manera s'empenava l'aigua d'aquesta piscina. En les darreres excavacions com explicarem més endavant ens trobarem sobre la volta del micvé a la part superior una estructura que podria servir per a conduir l'aigua fins a la piscina. Encara que això fos cert aquesta aportació d'aigua seria mínima en relació a l'estimada com a necessària per a la purificació (800 litres aproximadament).

Donada la importància de la troballa, l'Ajuntament de la localitat adquireix els terrenys que ocupa la fàbrica de tints, iniciant-se els treballs de acondicionament de la plaça. Es construeixen unes noves escales, prolongació de les que ja existien per tal de realitzar un accés millor al banys del que hi havia fins al moment.

Amb la intenció de consolidar la volta exterior del micvé es procedeix a la excavació de la part superior d'aquesta. L'excavació va ser més un control sobre l'adequació de la plaça com a mirador que no pas una intervenció arqueològica pròpiament dita. Va consistir en el control de les obres, davant la possibilitat que es trobessin restes de la sinagoga.

L'observació va donar fruit i a la part nord est de la plaça va apareix un mur construir amb blocs de travertí , on s'hi van trobat el llindar d'una porta amb les polleteres inferiors. Les mesures del mur són 3'85 metres de llargada per 54

centímetres d'amplada.¹⁵ Presenta una porta al centre on encara es conserven in situ les pollegueres inferiors de la porta.

Tot i aquests precedents en el moment d'iniciar l'excavació no pesàvem segur del que ens podíem trobar. Els documents d'arxiu en ajudaren a localitzar el lloc més proper als banys com a lloc idoni per a realitzar la intervenció.

- Excavacions del desembre del 2002 i gener del 2003.

La topografia del sector proper a la sinagoga s' ha restituit a partir dels estudis de documents de compra - venda d' arxius dels s. XIV al XVII, realitzats per Jordi Sagrera i el llegat que ens deixà el Dr. Grau i Monserrat del que tant n'hem abusat per a poder aproximar-nos a l'estudi de la comunitat jueva de Besalú.

L'estudi d'aquests documents ens ha facilitat molt la feina en el moment de interpretar els espais que ens anaven sorgint i sobretot per donar un sentit al seguit de reformes i tapiats de portes que ens indiquen els diferents moviment de propietaris pel quals passaven els terrenys.

Entre el desembre del 2002 i el gener del 2003 es va procedir a l'exhumació de les restes de la sinagoga. Aquestes corresponien a la façana de l'edifici, la sala d'oració i una petita part del pati.

- Darreres excavacions

La segona campanya d'excavacions es va realitzar entre el 17 de febrer i el 8 de març del 2005.

Els objectius eren clars: determinar quines restes es conservaven en l'espai que havíem deixat sense intervenció a la primera campanya i esbrinar quin era l'esta de conservació.

Així procedirem a realitzar dos sondejios a la banda nord –est de la plaça. (Veure Planta amb indicació de les zones intervingudes al 2005)

L'accés a la Plaça, encara ara es realitza a través de dos carrerons. El primer més proper al Pont, avui s'anomena carrer del mikvé, a l'edat mitjana es

---

¹⁵ Freixes & Soler, (1978)

coneixia com el carrer de la Sinagoga. El segon carrer a pocs metres era conegut com el carrer que dona al portal dels jueus.

Segons Nolasco de Molar la portalada que hi ha al final del mur de la muralla la van obrir al primer quart del s. XV per ordre reial (arrel de la Butlla de Benet XIII) *“la qual es disposava que, en un parell de setmanes, s’havien de tancar les obertures que donaven a la via pública. És l’explicació que té aquest portal gòtic fins ara desconeguda”*.¹⁶

Per aquesta raó i després de la comprovació que en el parament de la muralla per la banda del riu sembla que encara conserva el brancals d’un gran porta, procedirem a realitzar un sondeig a l’angle sud-oest de la Plaça dels Jueus. L’extracció es va realitzar amb una màquina excavadora petita i per tant la amplada del sondeig i la profunditat estava condicionada a les limitacions mecàniques. Un cop comprovat que tota la terra que ocupa la major part de la Plaça a la banda oest del mur de façana de la fàbrica es va procedir a l’extracció de terra fins arribar a una profunditat de 4’5 m on va aparèixer un petit muret de pedres de còdols lligades amb morter (veure figura 2 i 3 del recull fotogràfic). La seva presència es està indicant que possiblement sota el gruix de runa de la plaça utilitzada per a aplanar la seva superfície ens trobem amb estructures anteriors, les datacions de les quals en aquest petit sondeig no es van poder determinar.

Davant la perillositat que suposava tenir un forat d’aquestes característiques obert en un lloc tant públic com aquest espai i per evitar les possibles esllavissades d’una paret de pedra de l’hort veí es va tornar a tapar un cop es van documentar les estructures.

En segon sondeig es va realitzar a la banda nord-est de la plaça. En aquest espai havíem intervingut de forma puntual a sobre del mur de façana per determinar quina era la longitud total del pati i en quin estat de conservació es trobava. (Veure figura 1 recull fotogràfic).

Així en intervenir en aquest espai ens va defraudar el fet que totes les intervencions realitzades per a condicionar la plaça com a mirador , unit a les

---

¹⁶ Nolasco del Molar (1962)

excavacions realitzades a l'any 1977 només una petita zona era la més adequada per poder obtenir datacions clares.

Successivament ens anaven apareixen les diverses fases d'ocupació de l'espai de la Plaça. Un primer que consistia en l'enderroc de les parets de la fàbrica de tints i el posterior aplanament del sòl.

Així en primer lloc procedirem a retirar el metre de runa que cobria tot l'espai.

Una segona fase que correspondria al moment de funcionament de la indústria com a floreixent fàbrica de tints.

Sota aquest nivell de reompliment trobarem les restes de l'enrajolat que ja en havia sortit a l'altra habitació la primera campanya.

El paviment de rajoles rectangular que havia conformat el sòl de la fàbrica de tints es trobava sobre un altre estrat de reompliment, format per guixos, pedres, i restes vàries. Aquest nivell correspondria a una tercera fase de l'abandonament de l'immoble.

Entre l'abandonament definitiu i el moment d'abandonament de la sinagoga, l'espai es venut a diferents propietaris que realitzaven les obres que consideren adequades. Així ens trobem la presència de mig d'un pou. Les parets són de còdols de riu i no conservem el seu diàmetre total. La construcció d'un mur amb la fonamentació de formigó de la fàbrica va provocar la seva destrucció. No hem pogut determinar el seu moment constructiu però si com a mínim podem assegurar que en el moment en què la sinagoga està en ús aquest pou no existiria per la proximitat amb la porta d'entrada al pati.

Una cinquena fase seria el moment de funcionament de la zona com a pati de la sinagoga. Sota el nivell de terres de reompliment, trobarem el nivell de circulació del pati de la sinagoga, format per petits còdols. La construcció d'aquest paviment ha pogut fer datada. La cronologia obtinguda és aproximadament de la 2/2 del segle XIII que ens coincideix a la perfecció amb la data d'autorització per part del rei Jaume I de la construcció de la sinagoga.

Durant la primera campanya d'excavació sota les estructures que formaven la sinagoga vàrem poder determinar l'existència de les restes d'un edifici anterior

al que nosaltres podríem considerar com a edifici de la sinagoga. Les restes d'aquest primer eren molt escasses i residuals. Així en un dels angles que havien patit més d'acció de les diverses reformes es va procedir a rebentar un petit fragment per comprovar què cobria. La sorpresa fou considerable quan sota 50 centímetres de terra en apareixia un altre nivell de circulació format per un morter, que es relacionaria amb les estructures primigènies.

L'escassetat de les quals no ens permet determinar de què es tracta.

- Conclusions.

La sinagoga de Besalú només la podem entendre si la interpretem com un edifici complexa,

No és una planta d'una sola habitació sinó que es tracta d'un conjunt d'espais perfectament diferenciats i amb funcions concretes. Després d'un estudi acurat dels resultats arqueològics aconseguits en les dues darreres campanyes d'intervencions i repassant el material fotogràfic de les dues primeres, en aconseguí definir els espais que conformen la sinagoga de Besalú

Aquests espais serien: el pati, la sala d'oració, la galeria de las dones, el bany de purificació , una habitació , i un accés la sinagoga i al banys exclusiu per a les dones, que es realitzaria per un lateral de l'edifici.

La façana de d'edifici sinagoga ocupa tot el lateral de l'actual Plaça dels jueus des de el final del carrer que porta a la sinagoga fins a la muralla. Això equival a un edifici de 19 metres de llarg per de 8 a 8'5 en els llocs on encara conservem restes, però que possiblement siguin alguns metres més.

L' accés des de la plaça a l 'interior de l'edifici, a un pati, es realitzaria a través d'una porta, tapiada ^{a les} en ~~las~~ dècades posteriors a la seva ^{venta} a dos propietaris. Possiblement serien necessaris dos esglaons de fusta per a poder salvar el desnivell des del marxapeus de la porta fins al nivell de circulació del pati.

En descendir aquests esglaons estaríem al pati de la sinagoga. A banda dreta i al front ens trobaríem amb un pati on a l'est es situaria la façana d'una

habitació amb un porta d'accés; a sud la muralla i a l'esquerra la paret de la sala d'oració amb dues portes d'accés.

Al pati s'accedeix des de la plaça a través de una porta, que encara avui conserva el marxapeu i que actualment apareix tapiada.

Ens trobem amb un espai obert d'11 metres de llarg per 8,5 metres d'ampla sense cap tipus de cobertura. Es tracta d'un pati. La raó d'aquesta afirmació es basa en el fet que la sala d'oració necessita l'entrada de llum natural per a la oració. La construcció d'una habitació en aquesta zona no permetria el pas de la llum. Aquest fet unit a que totes les sinagogues han de tenir un seguit de finestres ja que el Talmud prohibeix resar en una habitació tancada.¹⁷

Considerem que ha de tractar-se d'un espai sense cobertura perquè segons el Talmud es prohibeix resar en una habitació sense finestres, considera que la sinagoga ha de tenir finestres com la casa on resava el profeta Daniel. En el cas que construïssin una cobertura pel pati, ja no es podrien obrir finestres a la paret que separa el pati de la sala d'oració.¹⁸

Al costat sud-oest trobaríem un banc de pedra de travertí corregut adossat a al part interior del mur de façana, que separa el pati de la plaça ocupant tota la seva llargada. (veure figura 5 i 6 del recull fotogràfic).

Alguns autors consideren que es habitual trobar seients per procurar descans al peregrins o viatgers que sol·licitin aixopluc a la comunitat.¹⁹

A nord-est trobaríem una habitació, trobada a les excavacions de l'any 1977, que ens indica que l'edifici continuava cap a la banda est. El parament de mur és de carreus de travertí, molt treballats que denoten que anirien vistos.

Dins el mur de façana ens aparegut dos pilars amb la mateixa decoració que el mur situat a l'est. La única explicació que tenim a la seva existència es que

---

¹⁷ Motis Dolader, (2002)

¹⁸ Pelàez del Rosal (1988)

¹⁹ Motis Dolader (2002)

es tracti d'un motiu per mantenir la simetria decorativa. (Veure figura 4 del recull fotogràfic).

El pati presentaria un terra molt senzill consistent en una solera de pedres petites, cobertes d'un paviment de color vermellós. (Veure figura 9 del recull fotogràfic). Aquesta seria una solució per poder drenar l'aigua procedent de la pluja, que aniria cap al micvé. Al centre del pati sota el nivell de circulació hem trobat una estructura semicircular la utilitat de la qual seria la recollida de l'aigua de pluja i la seva canalització cap al micvé. No hem d'oblidar que l'aigua que procedeix de la pluja està purificada i per tant pot abocar-se directament a l'aigua del micvé sense que aquesta quedi impura. (Veure figures 10 i11)

En el pati també es realitzava funcions de sala d'estudi a l'aire lliure com la que es realitzava a la sala docent. Hi havia determinades festivitats que es realitzaven en aquest espai com les festes del Sukkot (o dels Tabernacles) .

Al nord-oest trobem el mur de separació del pati de la sala d'oració que compta amb dues portes. Davant de la primera d'aquests portes encara es conserven les improntes on aniria col·locat un esglaó de pedres per a poder accedir al marxapeu de la porta situada a l'oest.

El parament del mur per aquesta banda sud es molt irregular no presenta una regularitat en els dimensions de les pedres. Aquest fet ens planteja la possibilitat de què aniria recobert per algun tipus de revocat.

La porta situada a l'oest ens conduiria a través d'un petit replà a les escales del micvé.

L'entrada a la sala d'oració es realitza a través d' una porta situada a l'oest del mur. A través d'ella s'accediria directament a la sala on es realitzaria la litúrgia. En aquest espai s'ubicarien els bancs ocupats pels homes de la comunitat jueva. A Besalú de moment no hem trobat cap document referent a la compra o venda d'aquests seients que són de propietat privada i per tant objecte de transacció econòmica. Els documents referents als seients indiquen exactament el lloc on estaven situats dins la sala d'oració i utilitzen sovint com

a referents la *bimà* o l'*aaron*²⁰ d'aquesta manera recollint diversos documents de seients podem establir quina era la disposició internar de la sala d'oració. Aquest és el cas de la sinagoga de Castelló d'Empúries ha estat restituïda a través de la informació que facilitaven els documents referents als seient.²¹

A l'interior de la sala d'oració, actualment ens dona una superfície de 45 m² però hem de tenir en conte que la part situada al nord-est no esta del tot determinada per quedar sota l'immoble veí. La distribució seria la següent a la paret oest es situaria la *bimà*,²² al voltant i davant d'aquesta els seient i a la paret est dins un petit muret l'armari on es guardarien els rotlles de la Toràh (l'*aaron-ha-qodeix*).

Aquest muret separaria la sala d'oració de l'accés a les escales que condueixen al micvé.

Una segona porta la localitzem al costat est. A través d'aquesta porta s'accedia al replà que condueix a les escales de baixen al micvé, seria utilitzada pel rabí o pels homes que haguessin de purificar-se.²³

El sentit de la decència impedeix que homes i dones franquegin la mateixa porta i creuin itineraris en el pati i el vestíbul. Per aquesta raó les dones que volguessin assistir a la litúrgia tindrien un lloc reservat, separat dels homes, a aquest espai que anomenem galeria s'hi accediria per una porta exclusiva per a elles²⁴.

En el cas de Besalú, l'espai buit que quedaria de l'escala seria cobert a una alçada al segon pis, respecte del sol de la sala d'oració, per una galeria utilitzada per les dones. Dins la sala d'oració homes i dones han de resar per separat. Les dones accedirien a la sinagoga per un accés diferent que els homes. Com passa a d'altres sinagogues com és el cas de la Sinagoga de

---

²⁰ L'*aaron-ha qoddeix*, és un armari on es guarden un o dos rotlles de la Torah. El rotlles eren envoltats en un draps de lli i guardats en estotjos. Pelàez del Rosal (1988),

²¹ Pujol i Caselles (1991)

²² La *bimá* era una plataforma elevada, com una tribuna en voltada per una barana de fusta des de on es feia la lectura de la Llei i dels Profetes i la sea explicació. Pelàez del Rosal (1988)

²³ Maimonides diu: "Tot el que sigui impur, sia home o objecte, solament pot purificar-se mitjançant la immersió en aigua emmagatzemada a la terra."

²⁴ Riera i Sans (1985).

Còrdova²⁵ o la Sinagoga de Samuel ha-Leví a Toledo²⁶. Aquest accés es realitzaria a través d'un carreró situat molt a prop de Pont. Aquest carreró avui encara es conserva i era utilitzat per les dones de Besalú per accedir a la riba del riu Fluvià una zona on hi havia una zona coneguda com dels rentadors, el paper Nolasco el cita en un dels seus articles com el carrer "baixant de la mesquita" a la banda nord est de l'edifici.²⁷ Des de la part que avui ocupa el pati d'un veí s'accediria a través d'un escales fins a un porta que conduiria a la galeria de les dones.

Des de aquest actual patí possiblement s'accediria a altres estances que avui han desaparegut relacionades directament amb el micvé com podria ser un vestuari com tenen altres micvé europeus (un exemple el tenim en el micvé de Montpel·lier o el de Colonia que data de la segona meitat del segle XII, descobert al 1956).

El micvé es situa a l'angle sud est del pati a mode de subterrani. Com ja hem dit s'accedia a través d'unes escales procedent del pis superior.

Les primeres referències directes a la venda de la sinagoga daten del 17 d'abril de 1434 quan Guillem Dura Ferrer capbrevà un pati situat sobre "schola dels jueus", el qual segons que confessà " se estén quan diu la paret en què los jueus solien tenir la schola."²⁸

A partir d'aquesta data les referències són constants:el 17 d'abril de 1436 Pere Portell sastre de Besalú, va vendre a Nicolau Ladrira una casa i un pati al sud dels quals hi havia la plaça de la sinagoga , anomenada "antiquitus", plaça dels jueus.²⁹ L'any 1446 és realitza la construcció casa del consell, l'arxiu i la Pia Almoina i el lloc escollit era un pati existent a la sinagoga.³⁰ Al 6 d'abril de 1498 els jurats de Besalú, confessaren tenir un pati a l'Escola dels jueus.³¹Per

---

²⁵ Peláez del Rosal (1994).

²⁶ Álvarez Delgado (1998).

²⁷ P. Nolasco del Molar (1962).

²⁸ Alanyà i Roig, (1996)

²⁹ Alanyà i Roig, (1996)

³⁰ Alanyà i Roig, (1996)

³¹ Alanyà i Roig, (1996)

acabar el 2 d'abril de 1550 moment en què Joana Gelabert vengué a Joan Abric la casa que era "sinagoga prop lo portell del pont."³²

Arribats a aquest moment els espais que havien format la sinagoga queden repartits, a través del que es registra en els contractes de venda a tres propietaris. A partir d'aquest moment es constaten un conjunt de reformes per a tapiar portes, obrir-ne de noves i reformar les alçades dels murs.

Com a síntesi considerar que ens trobem davant d'un conjunt singular a la geografia catalana. Un monument de gran importància ja que ens trobem davant d'un conjunt sinagoga en tot el seu esplendor constructiu. L'estudi dels quals ens han de donar les claus per entendre la utilització dels diversos espais de la sinagoga i el funcionament del micvé. En tractar-se un exemple clar de l'arquitectura de la sinagoga catalana medieval, sense els problemes de autenticitat que presenten altres construccions similars trobades recentment, fan que la sinagoga de Besalú serveixi per ampliar la visió que fins al moment només provenien de les il·lustracions trobades en les *Hagadot* de Sarajevo i de Barcelona³³. Besalú pot obrir les portes a noves interpretacions, ampliant el seu radi d'acció més enllà de la simple sala rectangular de l'oració sobre la construcció d'aquest edificis a l'edat mitjana, i iniciar un ric debat entre els investigadors.

---

³² Alanyà i Roig, (1996)

³³ Tov Assis, Yom (2002).

9.- BIBLIOGRAFIA.

- Alanyà i Roig, Josep, *Besalú, vida i organització d'una juderia*, Ajuntament de Besalú i Diputació de Girona, Besalú, 1996.
- Álvarez Delgado, Yasmina, *Excavaciones en torno a la Sinagoga de Samuel Halevi (Sinagoga del Tránsito)*. Toledo. El legdo material hispanojudío. 1998.
- Bango García, Clara, *Un barrio de la ciudad: la judería, Memoria de Sefarad. Sociedad estatal para la Acción Cultural Exterior*, Toledo 2002, 67-70.
- Batlle i Gallart, Carmen, *Solución al problema de las dos singogas de Gerona, Sefarad. Revista del Instituto Arias Montano de Estudios Hebraicos y Oriente Proximo,*. Año XIX, Madrid- Barcelona , 1959, fasc. 2.
- Calzada i Oliveras, Josep, *Les sinagogues de Girona, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. XXV, Fasc. 1, 1979-80.
- Canal i Roqueta, Josep et alii, *Els jueus i la ciutat de Girona Història urbana de Girona, reconstrucció cartogràfica*, vol.1 Girona 1995.
- Freixes, Pere i Soler, Narcís. *Descobriment de probables restes arqueològiques de la Sinagoga de Besalú, Revista de Girona*, núm. 82, Girona, 1978, 55-61.
- Grau i Montserrat, Manuel, *La Sinagoga de Besalú: Noticias sobre la Sinagoga de Besalú, Revista de Girona* núm. 82, Girona, 1978, 49-54.
- Grau i Montserrat, Manuel. *La judería de Besalú (Girona) (Siglos XII al XV)*, Barcelona 1975, Tesi doctoral, Olot 1997.

- Grau i Montserrat, Manuel. Aplicació de les constitucions de Benet XIII contra els jueus de Besalú. Jornades sobre el cisma d'occident a Catalunya, les illes i el País Valencià, Barcelona - Peníscola, 19-21 d'abril de 1979. Barcelona 1988.

- Lacave, José Luis, *Juderías y sinagogas españolas*, Madrid, 1992.

- Lacave, José Luis, De nuevo sobre la sinagoga de Sagunto, *Sefarad. Revista del Instituto Arias Montano de Estudios Hebraicos y Oriente Próximo*, Año L Fasc. I, Madrid 1990, 211-213.

- Lloveras i Chavero ; Mª J. Excavacions realitzades a la Plaça dels jueus de Besalú. *Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines*. La Bisbal d'Empordà. 4 i 5 de juny del 2004.

- Lloveras ; M^a J i Sagrera, J. La sinagoga de Besalú: Les evidències físiques i documentals. *Actes del curs "Turisme Cultural i Patrimoni Jueu: Passat, present i futur"*, Girona 27 i 28 de febrer del 2003.

- López Álvarez, Ana María, El judaísmo como modo de vista. *Memoria de Sefarad*. Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior, Toledo, Octubre 2002- Enero 2003.

- Magdalena Nom de Déu, José Ramón, Sinagogas , madrazas y oratorios de la aljama de Caltayud, *Anuari de Filologia*, Vol. XIV, any 1991, Secció E núm 1.

- Marquès i Casanovas, Jaume, Sobre los antiguos judios de Gerona, *Sefarad. Revista del Instituto Arias Montano de Estudios Hebraicos y Oriente Próximo*. Año XXIII Fasc.I, Madrid- Barcelona, 1963.

- Marquès i Casanovas, Jaume, Judios de Gerona en el siglo XI, *Sefarad. Revista del Instituto Arias Montano de Estudios Hebraicos y oriente Próximo*, Año XXV, Fasc.I. Madrid- Barcelona, 1965.

- Marquès i Casanovas, Jaume, Judios de Gerona en el siglo XII, *Anales del Instituto Gerundenses*, Volumen XXII- 1974-1975, 1-21.

- Marquès i Casanovas, Jaume, Judios de Gerona en el siglo XIII, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. XXV- Fasc. 1 , 1979-80.

- Moreno Koch, Yolanda, El espacio comunal por excelencia: la sinagoga. *El legado material hispanojudío*. Servicio de publicaciones de la Universidad de Castilla –La Mancha, Cuenca, 1998.

- Motis Dolader, Miguel Ángel, *Hebraica Aragonalia. El legado judío en Aragón* (4 octubre - 8 diciembre de 2002), Zaragoza, 2002.

- Nolasco del Molar, P. Sobre los lugares religiosos de los judios de Besalú, Pyrene. Olot,1962.

- Oliva Prat, Miquel, Importante descubrimiento Arqueológico en Besalú, *Revista de Gerona* núm. 29, Girona, 1964 .

- Palomero, Santiago, Apuntes historiográficos sobre la Sinagoga del Tránsito de Toledo. *Legado material hispanojudío*, Universidad de Castilla - La Mancha, Cuenca, 1998, 143-180.

- Pelàez del Rosal, Jesús, La Sinagoga. Còrdova. 1988.

- Planas i Marcé, Silvia, Les primeres notícies dels jueus a Girona, *Historia de Girona nª4, la societat feudal. La societat jueva*, ADAC, desembre de 1992, Girona.

- Planas i Marcé, Silvia, Les relacions amb els cristians, *Història de Girona nª5*, ADAC, Girona, abril 1994.

- Planas i Marcé, Silvia, Les comunitats jueves de Catalunya : l'Àrea de Girona, *La Catalunya jueva*, Girona. 2002.

- Pujol i Canelles, Miquel, Les sinagogues medievals de Castelló d'Empúries, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*,. Figueres 1991, 57- 110.
- Riera i Sans, Jaume, Les sinagogues medievals, *L'Avenç* núm. 81, 1985.
- Riera i Sans, Jaume, La Catalunya jueva del segle XIV, *L'Avenç* núm. 25, 1980.
- Riera i Sans, Jaume, La sinagoga Major dels jueus de Barcelona. Proposta de localització, *Butlletí del Col·legi oficial de doctors i llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*, Barcelona hivern 1997, núm. 99.
- Riu-Barrera, Eduard, La falsa sinagoga de Barcelona, *L'Avenç* Núm. 270, Barcelona Juny 2002, 78-79.
- Romero, Elena, El arte ceremonial judío, *El legado material hispanojudío*, Cuenca, 1998, 115-134.
- Ruiz Souza, Juan Carlos, Sinagogas sefardies monumentales en el contexto de la arquitectura medieval hispana, *Memoria de Sefarad*. Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior, Toledo, octubre 2002- gener 2003.
- Sabaté, Flocel, En torno a la identificación de sinagogas medievales: El caso de Tárrega, *Sefarad. Revista del Instituto Arias Montano de Estudios Hebraicos y Oriente Proximo*, Año 59, Madrid 1999, fasc. 1.
- Sánchez Martínez, Els jueus el poder reial, *L'Avenç* 81, 1985.
- Tov Assis, Yom. El poble jueu i Catalunya. Alguns aspectes de la seva història interna. *La Catalunya jueva*. Girona, 2002.

10-. Inventari de materials de la Plaça dels jueus de Besalú. Febrer del 2005 (S.05)

U.E. 1074	Vores	Fons	Anses	Informes
Groc melat		1		

U.E. 2001	Vores	Fons	Anses	Informes
Vidrat	6	3	1	2
Fauna				1 os
Numismàtica				½ franc Francès de 1966

U.E. 2004	Vores	Fons	Anses	Informes
Reflex metàl·lic				2
Blau català	1			1
Pisa blanca				1
Vidrat				1
Comuna reduïda	2	1		7
Fauna			1 os amb marques de tall	1 dent

U.E. 2008	Vores	Fons	Anses	Informes
Vidrat	2	1		2
Comuna reduïda				1

U.E. 2009	Vores	Fons	Anses	Informes
Vidrat	10	4	2	19
Porcellana				2
Comuna oxidada				3
Comuna reduïda				3
Vidre				2
Fauna				3 ossos

U.E. 2010	Vores	Fons	Anses	Informes
Vidrat	1			2
Comuna reduïda				1
Vidre				1
Comuna oxidada		1		2

U.E. 2015	Vores	Fons	Anses	Informes
Vidrat				1
Fauna				1 os

U.E. 2019	Vores	Fons	Anses	Informes
T.S. Sudgàlica	2			
Africana cuina	1			
Groc melat		2		1
Vidre				1
Grisa medieval	1			12
Comuna reduïda	2			22
Comuna oxidada				3
Fauna			19 ossos	2 dents

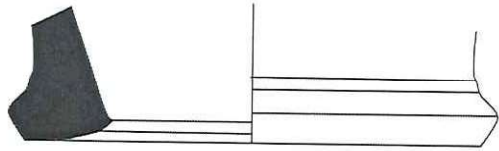
U.E. 2022	Vores	Fons	Anses	Informes
Comuna reduïda				1

U.E. 2025	Vores	Fons	Anses	Informes
Comuna reduïda				2

U.E. 2026	Vores	Fons	Anses	Informes
Comuna reduïda				2

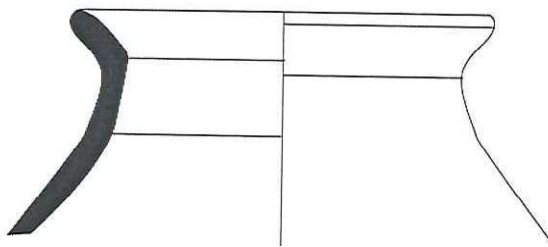
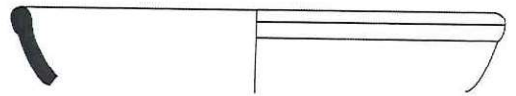
11.- LÀMINES DE SELECCIÓ DE MATERIALS.

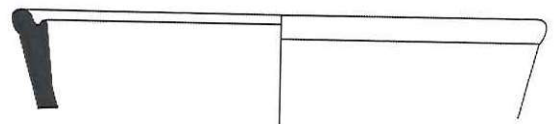
S-05 2010

S-05 2019.1

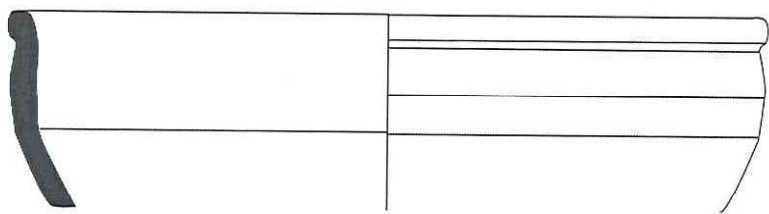
S-05.U.E. 2019.4

S-05, U.E.2019

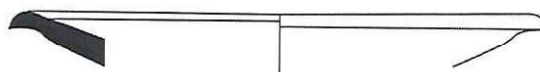

LÀMINA 1

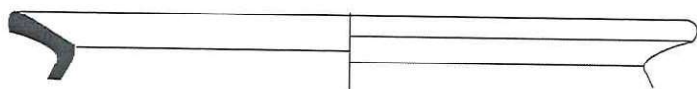

S-05, U.E.2019.2

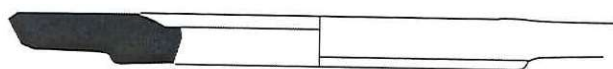

S-05, U.E.2004

S-05, U.E.2019.3

S-05, U.E.2009

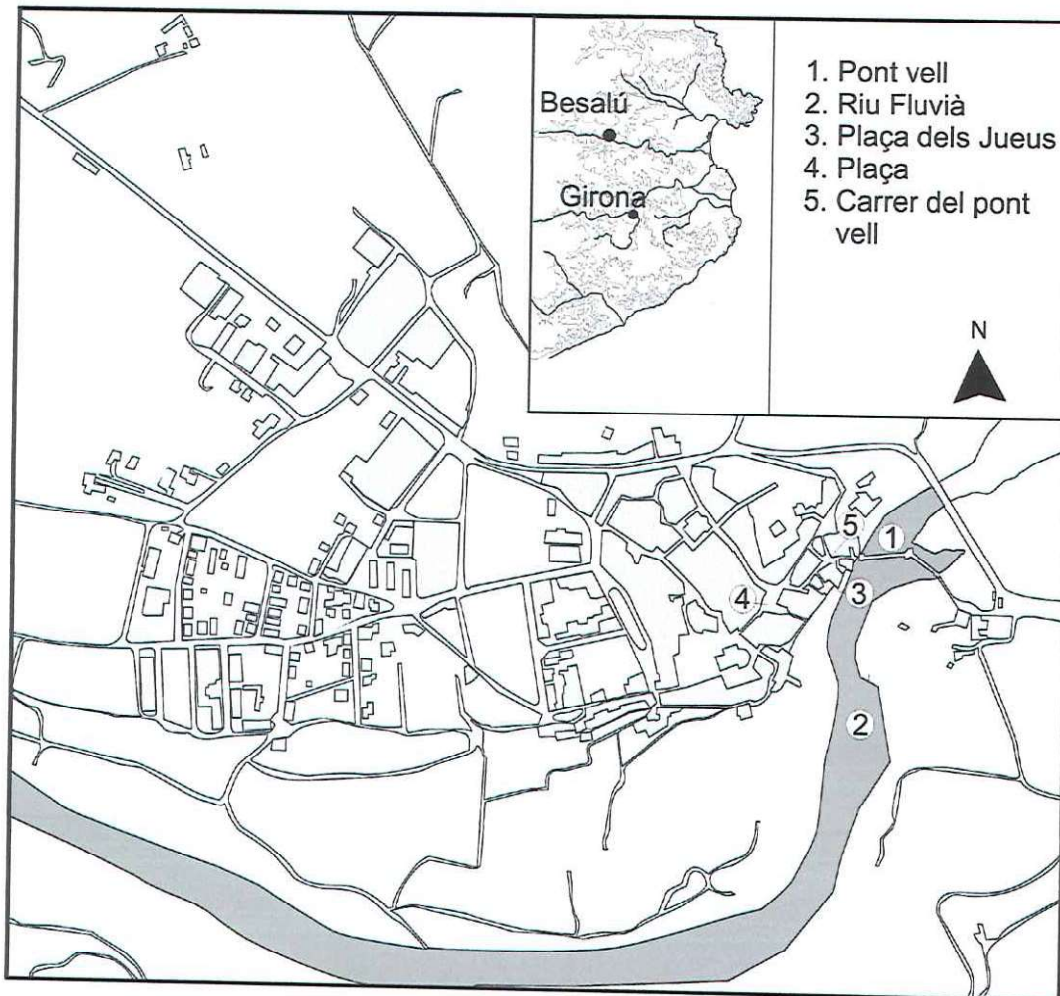
LÂMINA 2

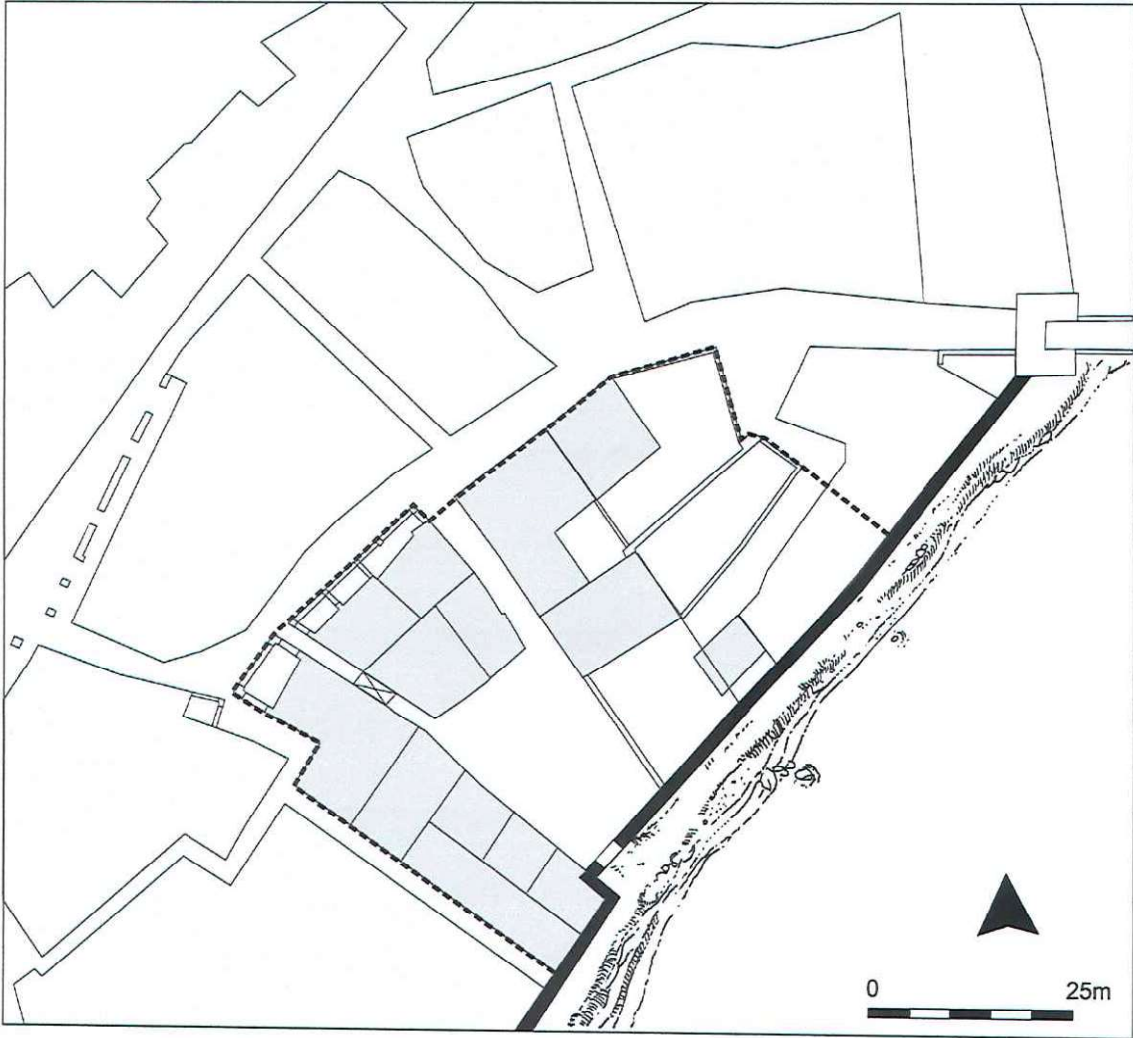
LÀMINA 1	
S'05. 2010	Base de comuna oxidada
S'05. U.E.2019.1	Vora de T.S. Sudgà·lica
S'05.U.E.2019.4	Vora de grollera reduïda
S'05.U.E.2019	Vora de Comuna Africana de cuina
LÀMINA 2	
S'05. U.E.2019.2	Vora de T.S. sudgà·lica
S'05. U.E. 2004	Vora de ceràmica de blau català
S'05. U.E. 2019.3	Vora de grollera
S'05. U.E. 2009	Base de blau català.

12.- LLISTAT DE PLANIMETRIA.

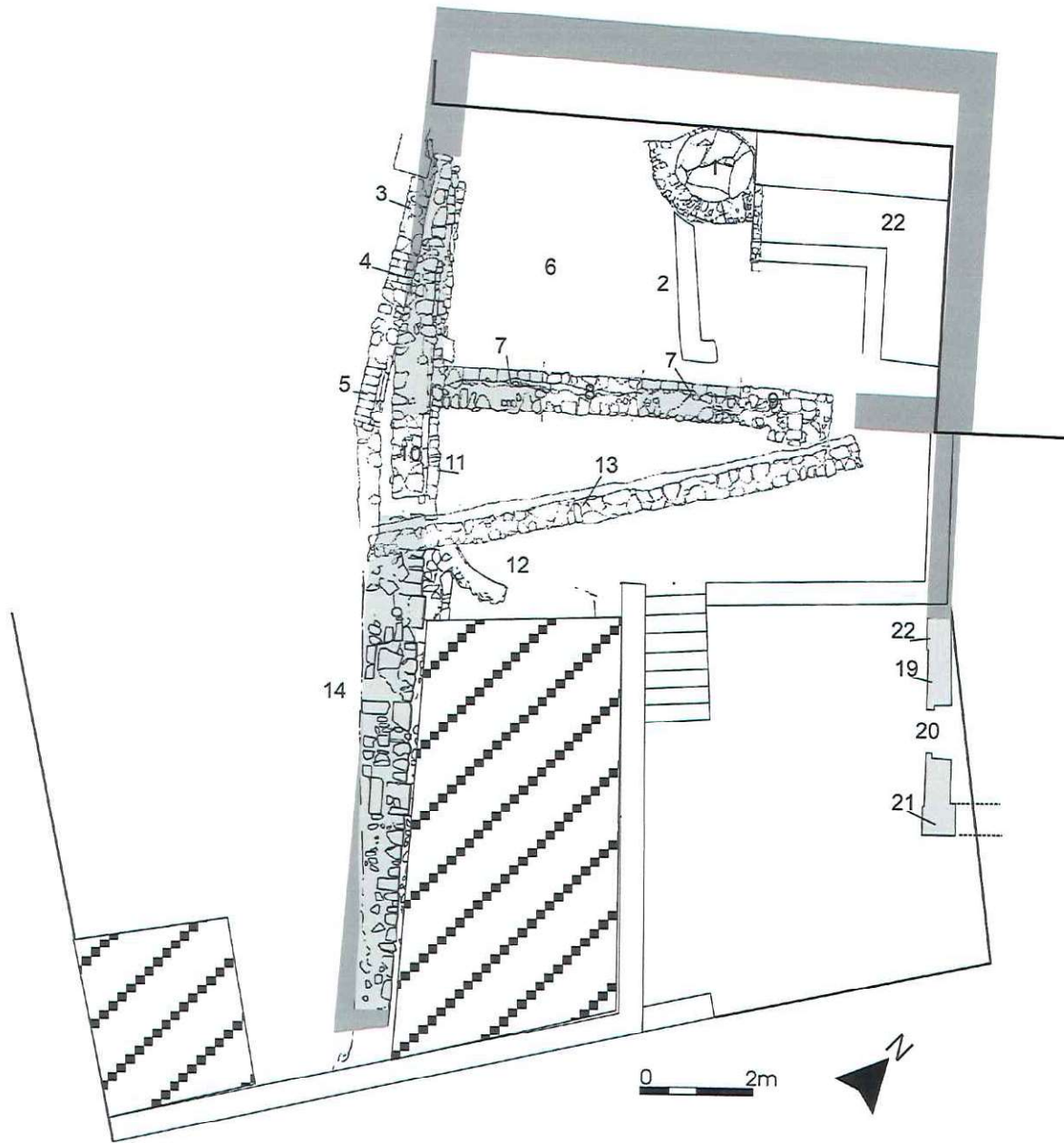
- **Mapa de situació de Besalú i planta ubicació de la Plaça el Jueus .**
- **Mapa de la clausura del Call al 1415.**
- **Planta general del jaciment amb indicació dels espais intervinguts a les dues campanyes.**
- **Planta general del jaciment amb indicació dels àmbits.**
- **Planta general del jaciment amb indicació de la numeració de murs i estructures**
- **Planta general amb indicació de les seccions.**
- **Seccions de l'excavació.**

Mapa de situació de la vila de Besalú i de la ubicació de la plaça dels jueus.

Plànol de la clausura del call el 1415.

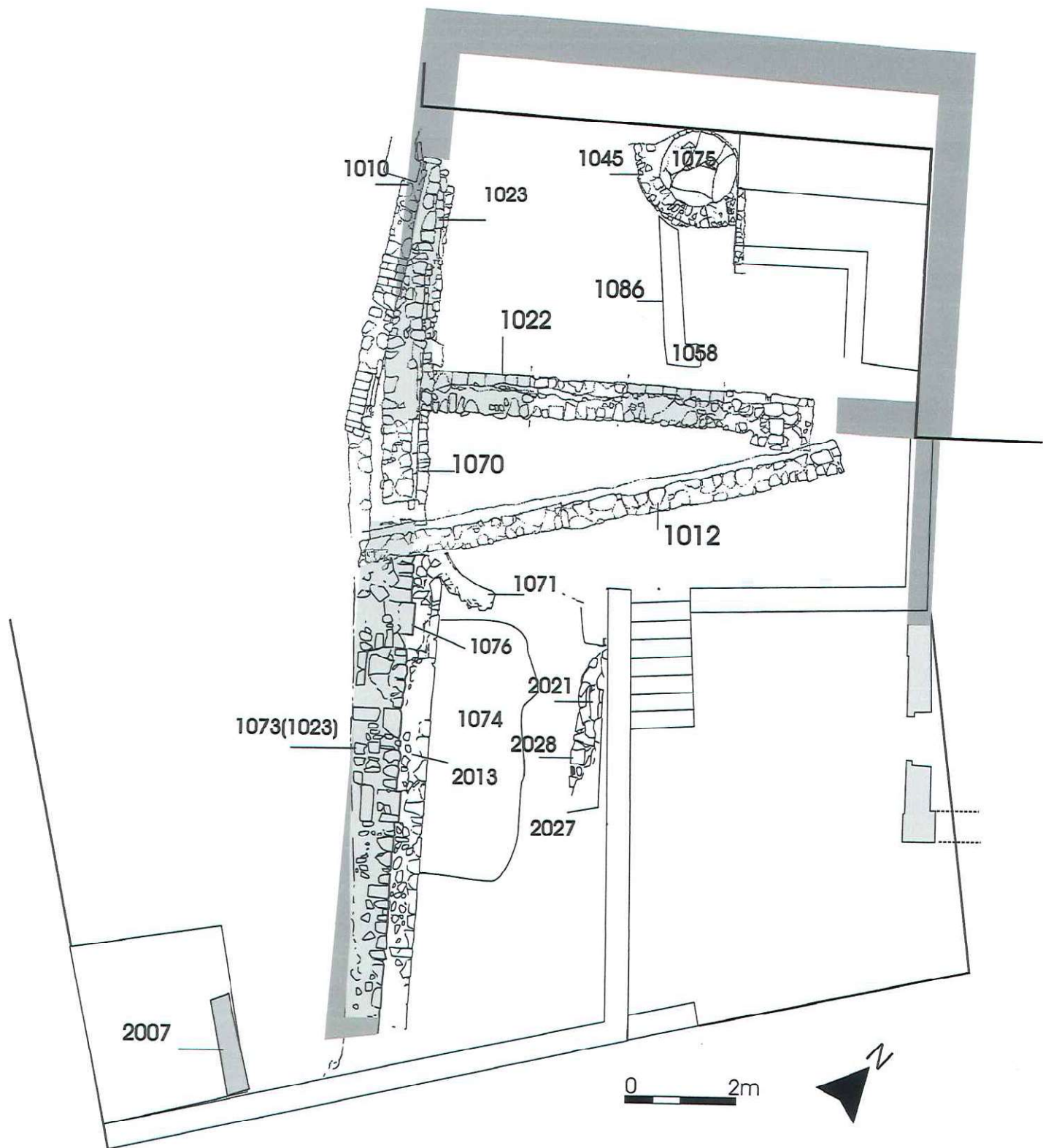
Planta de les restes arqueològiques aparegudes a la plaça dels jueus de Besalú.

Zones excavades a la campanya del 2005

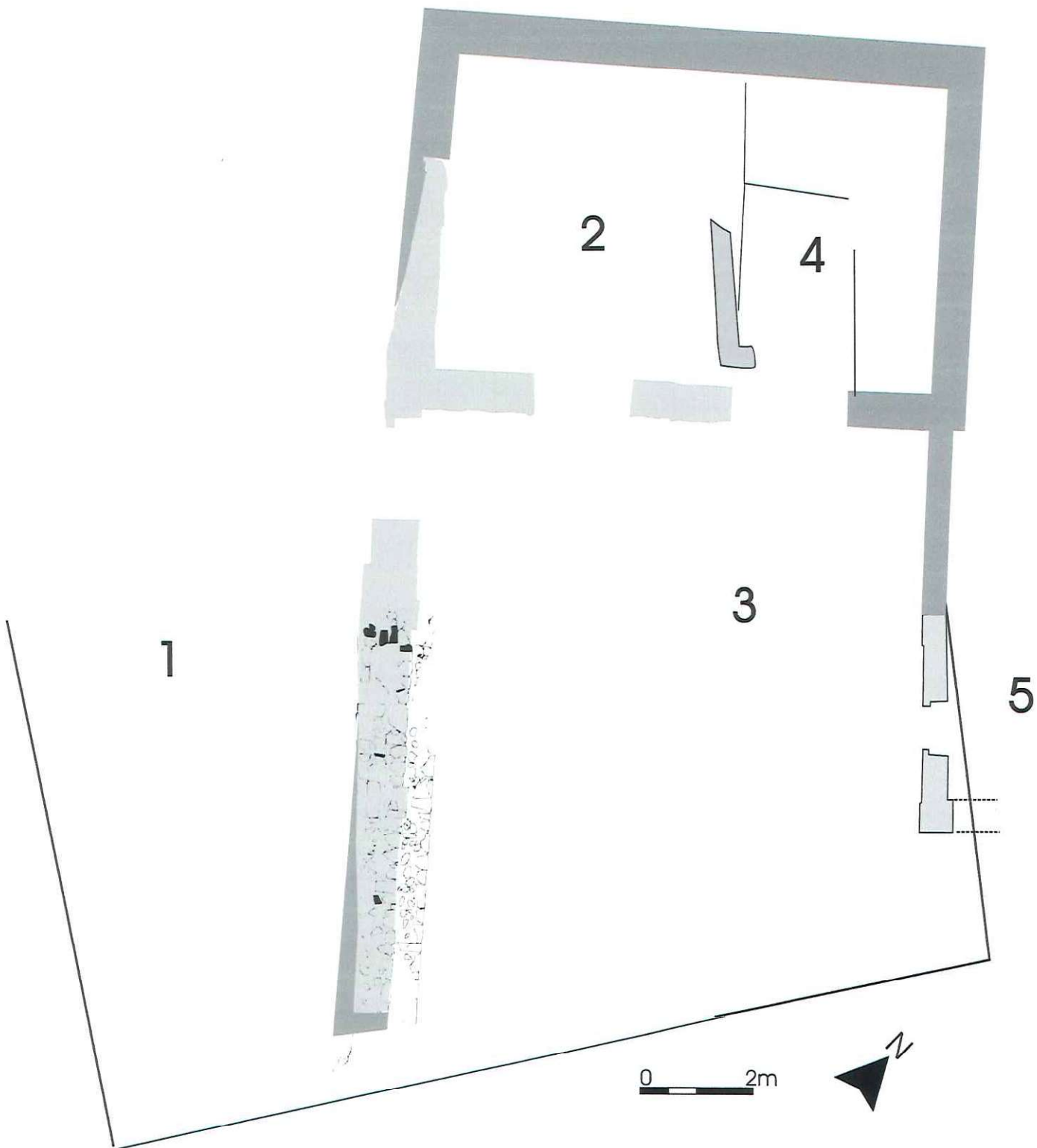

Estructures de la sinagoga medieval restituïdes

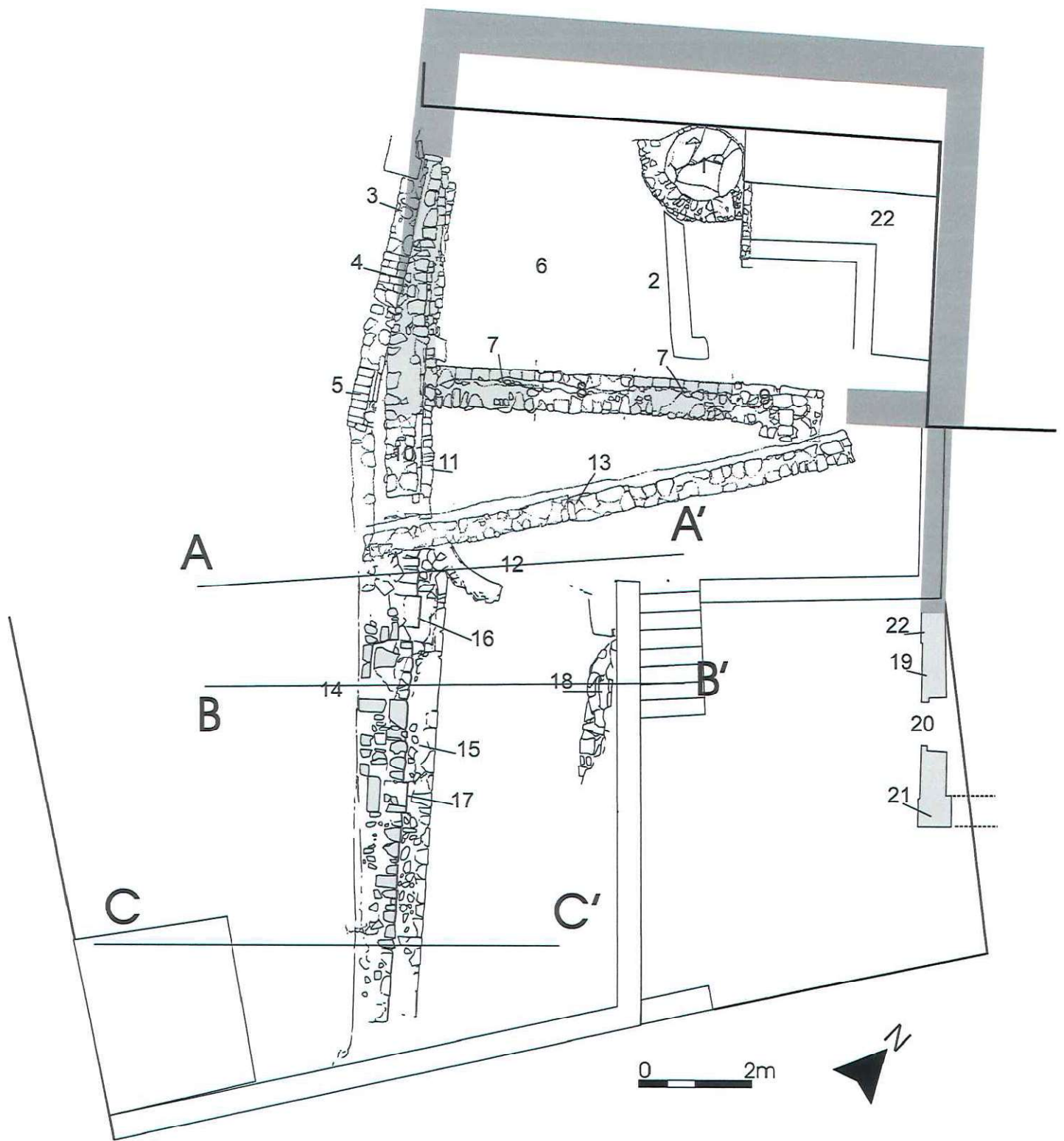

Planta general amb la indicaci'o de la numeraci'o de murs i estructures.

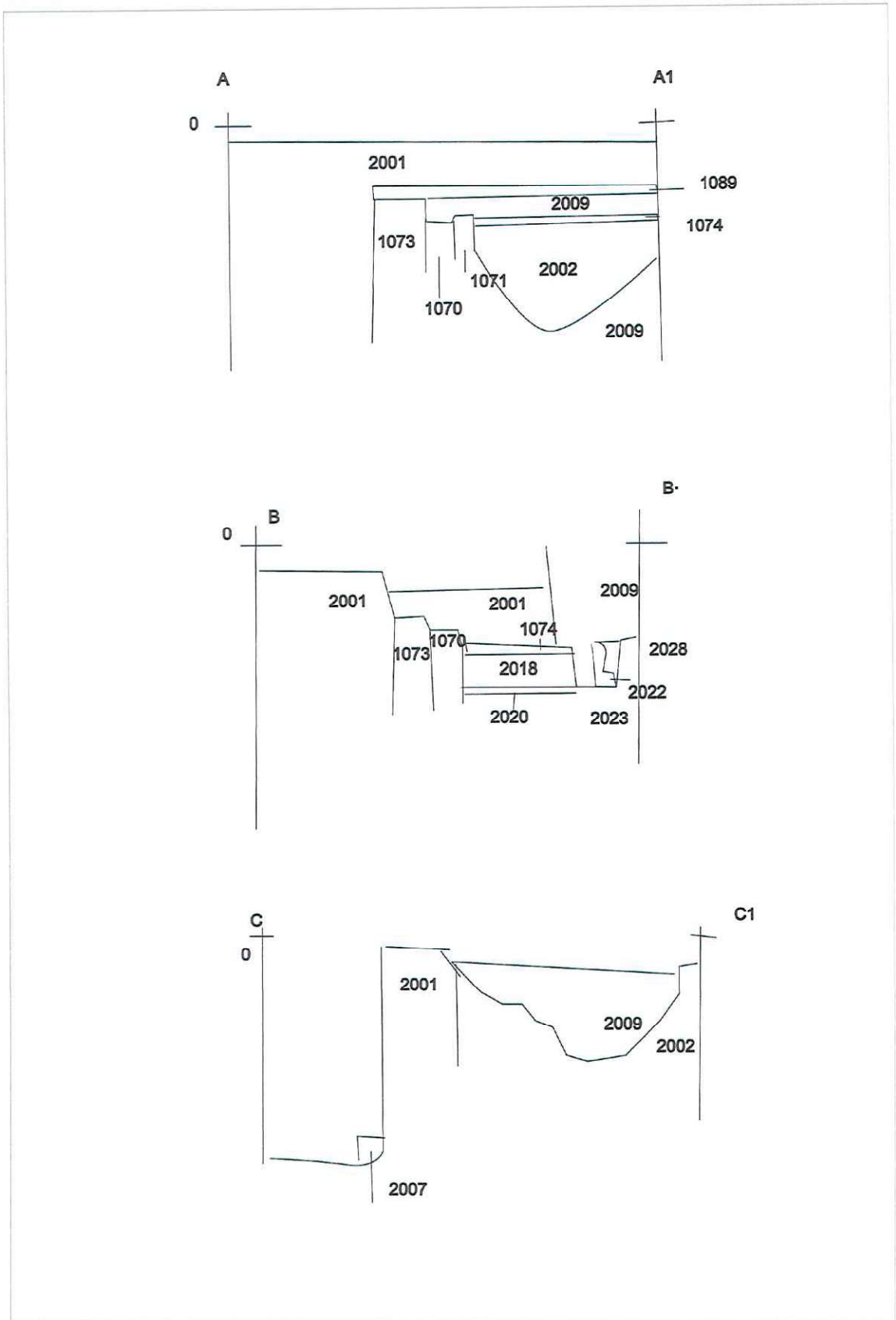

Planta dels ambits de la sinagoga

Planta general amb indicacio de les seccions

Seccions.

E. 1:100

13.- RECULL FOTOGRÀFIC

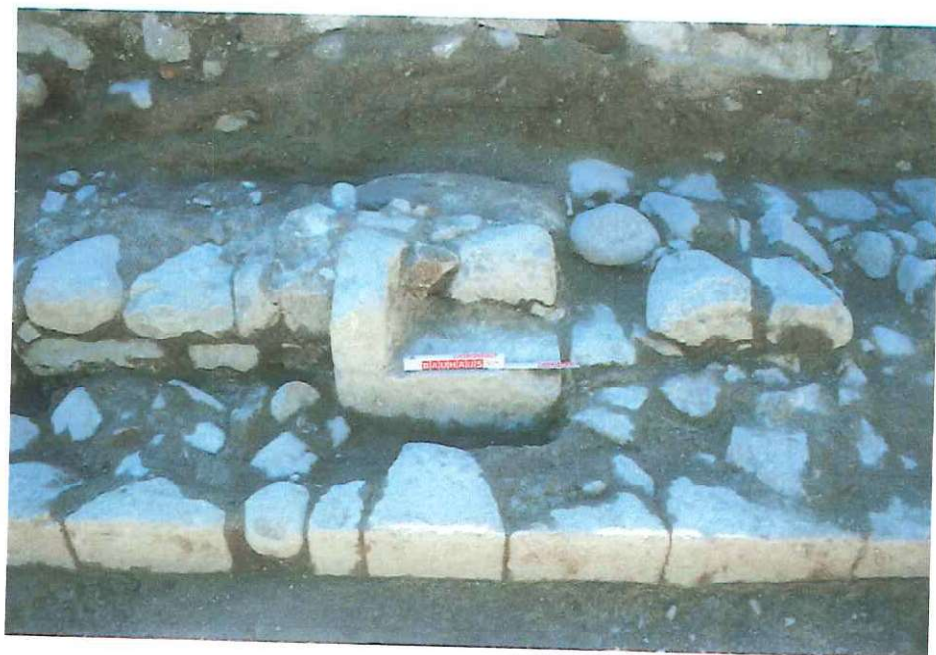
Figura 1.- Vistà aèria de l'excavació des del sud de la plaça.

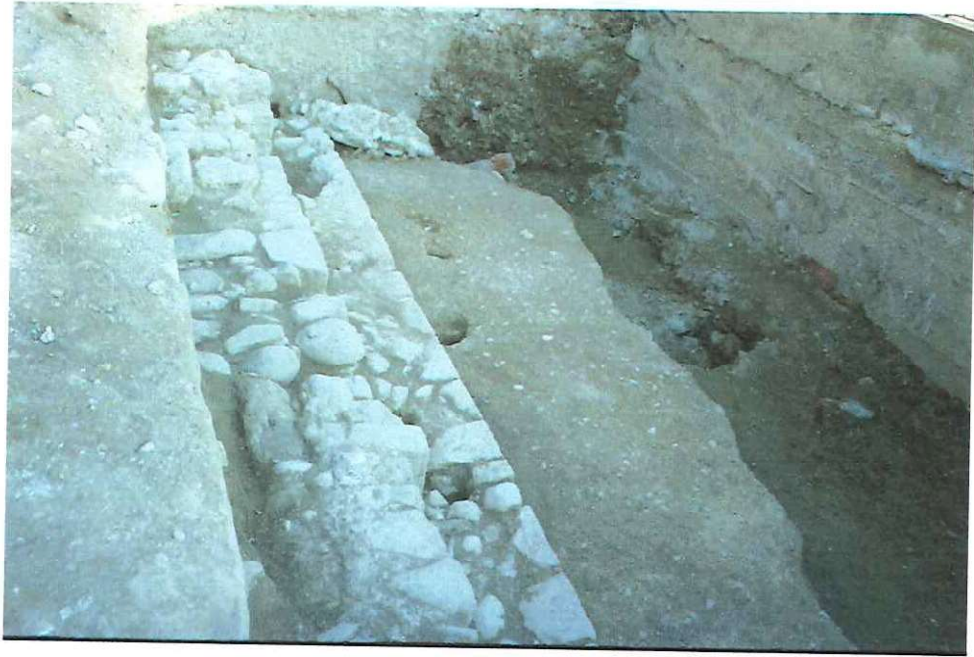
Figura 2.- Imatge del sondeig realitzat al sud-oest de la plaça

Figura 3.- Imatge del sondeig realitzat al sud-oest de la plaça

Figura 4.- Detall de la pilastra trobada a l'interior del mur de façana

Figura 5.- Vista des del Sud de la zona excavada al 2005

Figura 6- Imatge del mur de façana a la banda de llevant

**Figura 7- Imatge del s dos paviments . El superior correspon al pati ,
l'inferior a una estructura anterior.**

Figura 8- Imatge del mur on es troba inserits els pilars decoratius

Figura 9- Detall del paviment de signinum de color vermell del sòl del pati

Figura 10- Imatge del mur recollidor d'aigua de pluja.

Imatge 11- Detall del canal recollidor d'aigua de pluja.